

Sándor Tibor

rségváltás után

Zsidókérdés és filmpolitika 1938-1944

1938 és 1944 között - akárcsak a gazdasági és kulturális élet más területein - a filmszakmában is lezajlott az rségváltás, a faji törvények értelmében zsidónak min sül k kiszorítása. Az árjásítás végrehajtására fasiszta és náci példát követve létrehozták a Színház- és Filmm vészeti Kamarát. A terv megvalósítása azonban nem várt következményekkel járt: cs d szélére került a legnagyobb filmgyár, kiépült a strohmann rendszer, összevesztek a szakmai szervezetek, az új helyzet hasznélvez i nem tudtak megegyezni a zsákmány felosztásában. A szerz korábbi kötete a folyamat el zményeivel foglalkozott. Az rségváltás után az els zsidótörvény és a nyilas hatalomátvétel közötti id szak filmpolitikájának ívét, a rségváltók és leváltottak portréját vázolja fel eddig publikálatlan levéltári forrásokra és a korabeli sajtóra támaszkodva. A Magyar Filmintézet kiadásában hamarosan megjelen könyv egyik fejezetét közöljük.

Filmpolitikai irányváltás a Kállay-kormány id szakában

[Kiss Ferenc a negyvenes években](#)
62 KByte

[ifj br. Wlassics Gyula](#)
43 KByte

1942. március 9-én Bárdossy László kormányát a Kállay Miklós vezette kabinet váltotta fel. Április 17-én nevezték ki Antal Istvánt tárca nélküli nemzetvédelmi-propaganda miniszterré. A következő napokban Kiss Ferenc ismét beadta lemondását. Hóman ezt azonnal tudomásul vette, és április 29-én a kamara elnöki teend inek ideiglenes ellátásával dr. Cziffra András közalapítványi királyi ügyészt bízta meg. A lapban másodszer is elbúcsúztatták Kiss Ferencet, és sokadszorra ismét kifejtették, hogy a kamara ügye "dönt stádiumba lépett". (1.) Cziffra a május 13-i számban mutatkozott be. Biztosította az olvasókat arról, hogy feladatát a vallás- és közoktatásügyi miniszter intenciói szerint fogja ellátni. Hangsúlyozta, hogy ebben a nehéz id ben különösen fontos feladatának érzi a szociális és jóléti kérdések megoldását. Cikkének végén pedig arra utalt, hogy már kora ifjúságában lelkesedett a színm vészetért. A színm vészet említésének talán az lehetett az oka, hogy munkatársai nem tájékoztatták pontosan az új kamarai biztost arról, hogy írása egy filmes szaklap els oldalán fog megjelenni.(2.) A lap 1942 és 1944 között megjelent évfolyamaiban még egy-két alkalommal találkozhatunk az ideiglenes miniszteri biztos nevével. Arra kell gyanakodnunk, hogy ebben a min ségében Cziffra egyáltalán nem csinált semmit. volt a "láthatatlan kormánybiztos". Feltevésünket alátámasztja, hogy 1945 után nem vonták felel sségre. Népbírósi

[Ifj. Horthy Miklós \(balról az els \) és Hóman Bálint \(balról a harmadik\) a Fedett Uszoda néz terén - Bojár Sándor felvétele](#)

53 KByte

[Hóman Bálint Mecsér András nyilas képvisel vel](#)

43 KByte

[Kozma Miklós az Újságíró Egyesület vacsoráján](#)

44 KByte

[Kozma Miklós búcsúztatása a belügyminisztériumban](#)

58 KByte

[Mester Miklós a negyvenes években](#)

37 KByte

végzésb l tudjuk, hogy 1946. október 2-án szabadlábra helyezték, mert úgy vélték, hogy tetteinek elbírálásához igazoló bizottsági eljárás is elegend . (3.)

Cziffrának egészen 1944 tavaszáig semmiféle feladata nem volt. A megsz ntetett közös kamara helyét soha nem foglalta el az újjászervezett önálló filmkamara, mert nem hozták létre.

A kamara története így 1942 tavaszán gyakorlatilag véget ért. 1944 tavaszáig abban merült ki a tevékenysége, hogy vezet i felvették járandóságukat és lapja rendszeresen megjelent. Erre azért volt szükség, mert a kamara felállítását elrendel zsidótörvények továbbra is hatályban maradtak. A kamara felállítását ugyanis a zsidótörvények írták el , egyetlen valóságos feladata pedig abban állt, hogy a filmszakma zsidótlanítását végrehajtsa. Ennyit és nem többet várt el t le a politikai akarat, amely létrehozta. Hamarosan belátták, nem kívánatos, hogy a kamara felállításáról szóló 6090/1938. M.E. sz. rendelet 2.§-ában meghatározott feladatokat a kamara hajtsa végre. Ez nem jelenti azt, hogy lemondtak volna e célok megvalósításától. Csupán egyszer bb volt más állami szervek útján megvalósítani ket. A filmgyártás állami irányítása például sokkal könnyebben megoldható az ONFB-Hunnia igazgatóság szimbiózisban lév operatív szervezete segítségével. A kamara arra törekedett, hogy az egész filmipar irányítását megkaparintsa. Ez a törekvése nemcsak a hagyományos érdekképviselletekkel állította szembe, hanem minisztériumok, országos hatáskör szervek hatáskörét is sértette. 1940-t l a filmirányítás vezet i arra is rájöttek, hogy a kamara korporációs formában való m ködtetése önmagában is problematikus: komoly m ködési zavarok nélkül nem illeszthet be a korabeli magyar államigazgatás rendszerébe. Az esetleges zavarok kés bbi korrigálásánál sokkal egyszer bb, ha hozzá sem látnak a nagy átszervezéshez. Úgy döntöttek, hogy miután a kamara mint érdekképviselő, "a társadalom akarataként" végrehajtotta a zsidóság jogfosztását célzó kormánypolitikát, betöltötte hivatását. Az antiszemitizmus azonban továbbra is a hivatalos magyar politika része maradt, s t minden jel arra mutatott, hogy a jöv ben tovább fokozódik. Ezért szó sem lehetett a kamara megszüntetésér l. Elég volt "rendelkezési állományba helyezni", hogy kés bb - ha a szükség úgy kívánja - sort keríthessenek reaktiválására.

Az amerikai filmek kiszorítása

A Bárdossy-kormány - követve a japán, német és olasz példát - még 1941. december 12-én hadat üzent az Amerikai Egyesült Államoknak. Ezzel véglegesen megpecsétel dött az amerikai filmek sorsa. December 24-én a honvédelemr l szóló, 1939/II. törvény felhatalmazása alapján kiadták a 9.200/1941. M.E. számú, az amerikai filmvállalatok gondnokság alá vételét kimondó rendeletet. Ennek értelmében a már forgalomban lév amerikai filmeknél

[Keresztes-Fischer
Ferenc a harmincas
évek közepén](#)

39 KByte

újakat bemutatni nem lehetett. Lefoglalták e vállalatok vagyonát is. (4.) 1942. február 13-án kinevezett gondnokok kerültek a Fox, a Metro, a Paramount, a Universal és a Warner magyarországi képviselőiteinek élére. A filmügyekben teljességgel járatlan gondnokok munkáját el segítendő, Varga József ipari-, kereskedelem- és közlekedésügyi miniszter Bingert Jánost rendelte ki melléjük szaktanácsadóként. (5.) A rendelet elírásainak betartása következtében a vállalatok automatikusan csődbe mentek, így megkezdődött likvidálásuk. A sort a Universal kezdte és a Metro fejezte be 1942 nyarán. (6.) Ettől kezdve a háború végéig nem játszottak amerikai filmeket magyar mozikban. (7.) Megkezdődött a tengelyfilm hazai aranykora. Karl Melzer, a Nemzetközi Filmkamara főtitkára, a német filmkamara alelnöke februárban Budapestre látogatott. Az ONFB és az OMME vezetőivel folytatott tárgyalásokat. Megállapodtak abban, hogy az amerikai filmeket a háború után is csak korlátozott számban engedik be az európai piacra. (8.) A szervezet főtanácsi és szakosztályi üléseit novemberben Budapesten tartották. A kormány a kongresszus költségeire az október 22-i minisztertanácsi ülésen 35 000 pengert szavazott meg. (9.)

Az amerikai filmek számvesztésének és a tengelyfilm térhódításának következtében középpontba került a korszellemnek megfelelő magyar filmek gyártása. Eljött az ideje, hogy a magyar filmgyártás is exportképes eszméiségű filmeket készítsen. A "kor parancsát" mindenki megértette: a gyártók és a szélsőjobboldali sajtó egyaránt. Szerepüket azonban, sajátos helyzetüknek megfelelően, eltérő módon értelmezték.

Az OMME és a sajtó

A náci és fasiszta eszméknek teret adó újságok - többek között a kamara hangulatkeltése és Kultsár tisztogató akciói következtében - meglehetősen ellenségesen viszonyultak a gyártókhoz. Bizalmatlanság, ingerlékenység jellemezte cikkeiket, mindenhol zsidók után kutattak, minden filmben a zsidó szellemiséget keresték. A keresztény gyártóknak viszont nyugalomra és időre volt szükségük, hogy elkészíthessék szélsőjobboldali eszméiséget tükröző filmjeiket. Nem dolgozhattak az elmúlt évtizedekben jól bevált vígjátéki és melodramatikus sablonokkal, meg kellett teremteniük a tengelyfilm magyar változatát. Elhatározták tehát, hogy megnyerik a sajtó bizalmát:

"Az OMME nemrégiben tartott népes tagértekezletén, amelynek legfontosabb tárgya volt a magyar filmgyártók által már oly régóta áhított filmbank felállításának ez idő szerint Komolyiá vált terve - különös közjátékként egy olyan felszólalás hangzott el egy igen tehetséges és újabban komoly sikereket magáénak mondható gyártó részéről (Erdélyi István cégéről, a Kárpát-Erdélyi Filmvállalatról van szó. S.T.), amelyet ezúttal külön cikk keretében tartunk szükségesnek a nyilvánosság tudomására hozni, illetőleg azon keresztül odajuttatni,

ahová azt a felszólaló adresszálta: a magyar sajtóhoz.

A barátságos hangú felszólalásra érdekes módon, a tagértekezleten kézbe került, aznapi egyik-másik esti lap rövid, de annál szenzációsabb cím riportja adott alkalmat. A sajtóban ugyanis aznap elterjedt a híre annak, hogy néhány korábban internált volt zsidó filmes szabadlábba kerül és ennek kapcsán jelent meg egy-két lapban a hangzatos cím, mely az internálásokról általában emlékezett meg, nem tett különbséget zsidó és nem zsidó filmek között; s t újabb filmek - csak így röviden - internálását helyezte kilátásba. (...) A röviden körvonalazott tények kiindulva, hangzott el a bevezetőben említett filmgyártó barátságos felszólalása, amelynek végén az illető az OMME elnökségét kérte meg arra: járjon el illetékes helyen és világosítsa fel a tájékozatlanokat arról, hogy a magyar filmélet nem tisztára zsidókból áll, hogy már régóta egyetlen zsidót sem találni lámpással sem a gyárak, irodák és mozik munkahelyein: hogy ha internálásokról ír a magyar sajtó, ne általánosítson, hanem vegye figyelembe a tényeket..." (10.)

Február 14-én Erdélyiek vacsorát adtak az újságírók számára a Royal különtermében. A gyártók elmagyarázták a kritikusoknak, hogy milyen bonyolult mesterség a filmkészítés: hogy a gyártás folyamán üzleti, technikai és művészi szempontokat egyaránt figyelembe kell venni, és ezeket nehéz összeegyeztetni. A kritikusok elmondták, hogy csak a filmek, és nem létrejöttük körülményei érdeklik. Az est záróprogramjaként Erdélyiek levetítették a Radványi Géza által rendezett, részben színes, *Beszél köntös* című filmjüket. Rövid távon a PR-akció nem hozott eredményeket, hosszabb távon azonban gyümölcsözőnek bizonyult: kimozdította a holtpontról az újságírók és gyártók kapcsolatát, fogékonyabbá tette őket az úgynevezett "problémafilmek" befogadására.

Propagandafilmek és a harmadik zsidótörvény

1942-ben három, a magyar filmgyártás történetében ki-emelt szerepet játszó problémafilm bemutatójára került sor. A sort a *Doktor Kovács István* április 4-i bemutatója kezdte. (11.) Bánky Viktor propagandafilmje, amely a népi mozgalom jobboldalának szellemiségét tükrözte, a középosztály-vitához szól hozzá: a kozmopolita mótó által megfertőzött magyar középrétegek "mélymagyar" paraszti forrásból való felfrissítését szorgalmazta. A Magyar Film vezércikkben emlékezett meg róla és ez alkalommal elégedett volt a sajtóviszhanggal is:

"Örömmel üdvözljük a sajtónak ezt a felfigyelését erre a valóban értékes és a magyar nép húsába vágó kérdéssel foglalkozó filmre. Vezércikkek jelentek meg, amelyek a filmet, mint az új magyar filmgyártás felvirradását köszöntötték. Legjobb tollú publicistáink, akik eddig legfeljebb kézlegyintéssel intették el a magyar filmet,

hosszú hasábokat szenteltek ennek a magyar alkotásnak.

Nemcsak a film, hanem a benne feldolgozásra került probléma is b ven foglalkoztatta a közönséget is, a sajtót is. Ez is bizonyítja azt, hogy a közönség nemcsak szórakozni akar, hanem szereti, ha a látottak felett el is lehet gondolkodni. A közönség szereti, ha nevelik, tanítják és szórakoztatva vezetik a helyes útra. A közönség megérti a népi problémákat, magyar gondolatokat, társadalmi igazságokat és - tapsol a filmnek. A sajtó pedig méltóképpen méltatja a megújuló világ szellemében készült filmujdonságot.

Minél több ilyen, az új világ szellemében gyártott filmet várunk a közönség és a sajtó nevében egyaránt!" (12.)

A magyarországi antiszemitizmus történetében új fejezetet nyitott a harmadik zsidótörvény (1941/XV. törvény), amelyet 1941. augusztus 8-án hirdettek ki. Ez a törvény megtiltotta a zsidók és nem zsidók közötti házasságot, "fajgyaláásnak" min sítette házasságon kívüli szexuális kapcsolatukat. Az els két zsidótörvény csak a zsidókra vonatkozott, és közéleti, gazdasági tevékenységüket igyekezett visszaszorítani. A harmadik két szempontból is új min séget jelentett: egyrészt beavatkozott a magánéletbe, másrészt, mivel a szankcionált "b nceseleménynek" árja elkövet i is lehettek, elvileg mindenkire kiterjedt a hatálya. A fajgyaláást tematizáló *Jud Süss* bemutatása egyaránt értelmezhet a törvényt népszerűt propaganda-akció részeként és a törvényhozók befolyásolásának szándékaként. (13.)

A törvény kihirdetése után aktuálissá vált egy hazai antiszemita propagandafilm elkészítése. Az *rségváltást* Bánky 1942 májusában kezdte el forgatni, bemutatójára augusztus 17-én került sor. Ez a film is az MFI-ben készült, a Pannónia nev egyetlen filmet gyártó cég jegyezte, és a Mester-Film forgalmazta. A gyártó cég a Mester-Film vezette úgynevezett hatoskonszern tagja volt (ebbe a forgalmazó-gyártó tömörülésbe tartozott még a Délibáb Kft. (Kauszer István), a Hajdú Film (Daróczy József), az MFI mint játékfilmgyártó cég és Matolcsy Andor író, mint gyártó-vállalkozó). A filmbe l mindössze harminc pernyi töredék és a forgatókönyv áll rendelkezésünkre. Pöffeszke , tolvaj, csaló zsidó vállalatvezet k, gyanútlan és gyenge strohmann (Csortos Gyula) és öntudatos antiszemita mérnök (Páger Antal) szerepelnek a történetben, amely a *Doktor Kovács István* tematikájából is merített, hiszen a nemzeti, faji elhivatottság hiánya miatt elmarasztalja a keresztény középosztály néhány jellegzetes alakját is. "A magyarság bels honfoglalásának drámai feszültség történetér l" (14.) szóló filmr l Gy. K. E. szignóval (Gyimesy Kásás Ern , a Magyar Film kiadóhivatali f nöke) jelent meg méltatás a lapban:

"Amikor a Mester Film annakidején bemutatta a Dankó Pistát, a film nagyszer ségén kívül az a magátólértet d kérdés vet dött fel bennünk: hogyan lehetséges, hogy ez a pompás téma eddig nem került

megfilmesítésre?

A film sikerét ez az egyetlen momentum is biztosította megfelelő kezekben. Nem lehetett egy testvértémával megismételni ezt a sikert. Még az előző film bel- és külföldi tapasztalatainak felhasználásával sem. Az utánzással csak az eredeti alkotás lett nagyobb. (15.)

Az árségváltás ismét az a film, amely aktualitásával csak úgy kínálkozott a felvevő gép elé. Ezt a mai magyar problémát ideje volt filmrevinni - és tegyük hozzá mindjárt -, jól filmrevinni. Hogyan tudtunk meglenni nélküle?

Minden idegszálunk sürgette már a magyarság igazi honfoglalását, el kellett mondani ezt a témát, szájunk szélén levő mondanivalót úgy, ahogyan legkedvesebb örömhírünket alig várjuk, hogy közöljük hozzátartozóinkkal.

Ha a honfoglalás fogalma nem volna nekünk magyaroknak annyira szent, nyugodtan adhattuk volna ezt a szimbólikus címet is ennek a filmnek. A zsidóság bitorolta helyeket azok foglalják el, akiknek ebben az országban minden tekintetben az élen kell lenni: magyarok.

Ezzel el is mondtuk a film tartalmát. Mi tölti ki a filmet? A magyar türelmes jószívűség, lassú próbálgatásokkal, tapogatózásokkal való elrehaladás problémáink megoldásában, így a zsidókérdésben is. Gömbös Gyula szólal meg a filmen. Szavaiban a magyar kezdeményező, majd ennek az évtizednek a vajúdása: kis tisztviselőcskék ügyefogyottsága, strohmanok szerepe, a magyar munkás nemzeti öntudatraébredése, hivatott gerinces férfiak vezető helyeken való térfoglalása, beilleszkedés a nemzeti egység teremtő gépezetébe.

Páger, a meg nem alkuvó, öntudatos keresztény mérnök szerepében túllépi a színjátszás területét. Valósággal beszél közénk, hogy megrázzon, tanítson, utat mutasson nekünk. Heroikus küzdése szoborszerűen véssük emlékezetünkbe. A rendező kiváló beállításban sorakoztatta a többi szereplők mellett a munkásokat. Meglátszik az avatott kéz munkája a tömegek helyes mozgatójánál, képszerű és tartalombailleszkedő meglátásoknál.

Az alkalmazkodó zsidó fajt nehéz mélyről leutánozni, megrajzolni még vérbeli mészereknek is, de e feladatot is megoldották a szereplők. Az az összhang, amely a szövegíró (a filmet Tóth Miklós írta. S.T.), rendező, mész és nem mész munkások szereplésével ezt a filmet megteremtette, komoly értéket nyújt a nemzetnek. A keresztény magyaroknak szól és hozzájuk talál. Nem "tendenz-film", nem propaganda, hanem valóság. Ezért a munkáért, teljesítményért külön köszönet jár Tóth Miklósnak és a Mester Film vezetőinek, a magyarság köszönete." (16.)

A lap későbbi híradásaiban a filmnek a *Jud Süss* sikeréhez mérhető népszerűségért tudósított:

"Az országváltás óriási érdeklődést váltott ki a közönség körében. Pillanatig sem volt kétséges, hogy a magyar közönség ennek a húsunkba vágó problémának filmjét nagy örömmel és lelkesedéssel fogadja. Példátlanul áll az is a magyar filmek történetében, hogy a tolongók elhárították az Uránia színház ajtajait le kellett zárni, sőt a rendfenntartására rendőri karhatalmat kellett igénybevenni. A rendőrök a várakozókat csak turnusokban engedték a jegypénztár elé." (17.)

Antiszemita utalásokat tartalmazott Cserépy László *A harmincadik* című népi filmje is, amelyet október 10-én mutattak be. Az 1942-ben forgalmazott propagandafilmek közül említést érdemel még a Farkas Zoltán rendezte *Negyediziglen*, a korszak reprezentatív, nagy költségvetéssel készült szovjetellenes háborús filmje. A sort Bánky Viktor tizenötödik filmje, a *"Szeret fia Péter"* zárta. Mint arra korábban már utaltunk, a filmet 1943 januárjában betiltották. Éppen ekkor - többek között a szovjet fronton elszenvedett katonai vereségek sokkoló hatása miatt - kezdett egyértelművé válni a Kállay-kormány politikai irányváltása. Más vonatkozásban, például a zsidókérdés kezelésében már korábban, 1942 nyarától érezhető volt a változás a kormány politikájában. A kormánypolitika változásai azonban csak meghatározott időtelte után váltak érezhetővé a filmpolitikában. A filmekben megjelenő politikai tartalomra pedig még hatványozottabban vonatkozott ez a késleltetett hatás, hiszen az 1942-ben bemutatott filmek forgatókönyveit, jóval korábban, még a Bárdossy-kormány időszakában fogadták el. A Kállay-kormány irányváltásának hatása felfépp abban állt, hogy 1943-tól leálltak a politikai propagandafilmek gyártásával. A Németországból hazatelepült náci rendező, Cserépy Arzén 1942 júniusában még úgy vélte, hogy elkészítheti saját, Bánkyénál nagyobb igényű antiszemita történelmi filmjét. Bartha Miklós újkonzervatív publicista *Kazár földön* című szociográfiáját kívánta megfilmesíteni. (18.)

Bingertnek levélben számolt be terveiről:

"Csak azt bátorkodom szíves tudomásodra hozni, hogy szakadatlanul dolgozom azon a zsidó film témán, amelyről neked már beszéltem.

Ezért a munkáért igen terhel engem a felelősség. Alaposan eltanulmányokat kellett végeznem. Átböngésztem a kilenczvenes évek hírlapjait, az egész Egán (19.) és Bartha irodalmát, melynek jó részét a liberális aera zsidójai csaknem teljes számban a piacról elvásárolták (...) Nem győzök azon csodálkozni, hogy ez a par excellence példátlan nemzeti film anyag a film literátorok és gyártók figyelmét elkerülte. Hasonlít ez a Fridericushoz. (20.)

Csak mikor kihoztam, akkor hirdette mindenki: én is éppen erre a

témára gondoltam.

Most készre rendeztem az anyagot és már gyártom az exozét.(...) Ennyire komoly és kihatásban ily dinamikus téma még nem került Magyarországon megfilmesítésre. A Földindulás (21.) ehhez mérve csak vicinális jelentőségű volt." (22.)

Bingert kézírásos feljegyzéséből tudjuk, hogy a levélre szóban válaszolt. Cserépy 1942. augusztus 22-én ismét levelet írt Bingertnek:

"Kedves Jánosom!

Nem hivatalosan írok neked, tehát szintén írok, mindjárt elre bocsátom, ügyes bajos dolgokban - búcsúzásnak. A mérték betelt, nekem elég. Hazakergetett - talán beteges - vágy: itthon lenni, dolgozni, megbecsülve, tisztelve, szeretve - már ahogy azt az ember úgy külföldi idegen létére elképzei.

Harmadik évbe fordult az idő, tehát elég ahhoz, hogy megértssem: engem a magyar filmgyártó urak nem engednek dolgozni. Hát tudomásul veszem. Elmegyek. Volt szerencsém - most azután auf Nimmer wiedersehen (23.)

Bánkiak (sic!), Kalmárok, Rodriguezek dögre kereshetik magukat, a többi kis vitéz is sütkérezhet az ismert rendezéségedben - engem ez már nem érdekel - de nem bosszant az sem, hogy egyiknek sem több a tudása, csak nagyobb a szerencséje. Itt pedig ez a f! Ezért állok félre!

Úgy érzem az utolsó adóm is félrement. A Kazár földön. Biztosan oly nehézségekkel találod magad szemben, hogy erre se számíthatok. A "magyar Jud Süsst" pedig amúgy is elcsipte a nagy korkérdés rendező Bánki. Hát most kullogjunk utána? Hirdessük: visszavonhatatlanul igazi magyar Jud Süss!! ?

Elbuktattak, tönkre mentem, letapostak. Az autóm, a jó kedvem, az emberszeretetem, a bizalmam itt maradt fizetségül egy pár kedves emlékért. Nem csoda ha a bilánc passzív..." (24.)

A levél írásakor Cserépy már két éve nem rendezett filmet. Filmgyártással is foglalkozott, az utolsó általa gyártott filmet, Vaszary János *Házasságát* 1942 szeptemberében mutatták be. A levél írásakor tehát valóban csődbement vállalkozónak számított. A Bánky-féle antiszemita filmmel kapcsolatos kijelentései és az, hogy már nem számíthatott Bingert segítségére, első jelei annak, hogy a propagandafilmek ideje lejárt. Nem kellett ehhez a felismeréshez kormányhatározat: a mindig jól informált Bingert nyilván tudta, hogy Kállayék szembeszegültek a zsidósággal szembeni erőteljes fellépést sürgető német igényekkel. (25.) Bingertnek egyébként elég volt egy pillantást vetnie az ellenzéki, nyilas lapok kormánypolitikával

szembenálló, elkeseredett és felháborodott cikkeire, hogy tudja, honnan fúj a szél.

1943-ban, a "Szeret fia Péter" betiltása után mindez már teljesen nyilvánvaló volt. Bingert ekkor már rutinszerűen utasította vissza a propagandafilmek gyártására vonatkozó terveket:

"Miután rövid néhány héttel ezelőtt a kormány határozott utasítására betiltották a SZERET FIA, PÉTER c. parasztdrámát, azt hiszem megérted, ha most nem akad olyan filmvállalkozó, aki egy politikai vonatkozású, vagy társadalmi ellentéttel foglalkozó filmtémához merne nyulni. A bátortalanság azonban - azt hiszem - indokolt, mert úgy látom, hogy kormányzati helyről ilyen fajta сюжет megfilmesítését nem akarják látni. Ilyen körülmények mellett ennek vagy egy hasonló filmötletnek megfilmesítéséről ma szó sem lehet." (26.)

Azt pedig, hogy a mélymagyar parasztságot dicsegető, az úri középosztályt "kritikusan" ábrázoló filmek mellett az antiszemita propagandafilmekre is rájárt a rúd, egy 1943. márciusi levele bizonyítja:

"A Hinár c. darab bármennyire is érdekes, ma semmiképp sem időszerű. Fél ként faji kérdésekkel kapcsolatos bonyodalmai teszik megvalósíthatatlanná, hiszen bizonyára ismeretes Nagyságos Asszony elöl is az, hogy a sokkal szelídebb probléma-filmekre sem járnak most jó napok." (27.)

A filmpolitikát is érintő változások a kormányban

Kállay kormányátalakításai nem hagyták érintetlenül a filmpolitikát. Hóman Bálint 1942. július 3-án önként távozott a kormányból, a Teleki Pál Tudományos Intézet vezetője lett. A vallás- és közoktatásügyi tárca új birtokosa, Szinyei-Merse Jenő kevésbé súlyos figura volt markánsan szélső jobboldali elődjénél.(28.) A miniszterváltásnál nagyobb jelentősége volt Antal István nemzetvédelmi propaganda miniszterré való kinevezésének (1942. április 17.). Antal a Minisztertanács 1942. június 2-i ülésén ismertette elképzeléseit. Kifejtette, hogy nem kíván hatásköri összeütközésbe kerülni más minisztériumokkal, ezért - legalábbis rövid távon - lemond az önálló minisztérium felállításáról, és inkább az egyes tárcák által folytatott propaganda-tevékenységet kívánja koordinálni. A hangsúlyt a háborúban való helytállás fokozására és a sajtópolitika egységesítésére helyezte. Hivatali apparátusa kezdetben két osztályból, az adminisztrációból (Elnöki osztály) és a Nemzetpolitikai Szolgálatból állt. Utóbbi feladatkörébe tartozott kormányintencióinak érvényesítése a rádióban és a filmgyártás területén. Antal elsősorban a hazafias eszményeket erősítő történelmi rövidfilmek készítését propagálta.(29.) Későbbi tevékenységében is a rövid propagandafilmek készítése dominált, így aztán működése nem

keresztelte a játékfilmgyártás irányítóinak munkáját. (Bár a Nemzetpolitikai Szolgálat filmügyi el adójának, Patkós Györgynek játékfilm-készít i ambíciói is voltak, és a Hunnia igazgatósági jegyz könyvek tanúsága szerint meglehetősen agresszíven viselkedett a forgatásokon. (30.)) A filmgyártás fokozott állami ellen rzésének szellemében 1942. október 14-t l a minisztérium képviseltette magát a Hunnia igazgatósági ülésein is. El ször az adminisztráció vezetője, Fery Tibor vett részt az üléseken (31.), majd december végén Nagy Sándor, a Hunnia igazgatóságának tagja a nemzetvédelmi propaganda minisztert is képviselte az üléseken (32.)

Antal István hivatala

Antal 1943-ban hivatali apparátusát jelent sen kib vította. A nemzeti propaganda általános irányvonalának kidolgozásával a Nemzetvédelmi Szolgálat helyébe lépett Nemzetpolitikai ügyosztály foglalkozott. Létrehozták a Szervezési, a Tájékoztató, a Kultúrpropaganda és a Gazdaságpolitikai ügyosztályt. Megszervezték az önálló Filmügyosztályt is, amelynek osztályvezetője a Hunnia igazgatója, Nagy Sándor lett, Patkós mellé pedig Molnár Károlyt és Jeney Imrét osztották be. Az osztály ügykörébe tartozott *"a magyar filmtermelésnek és filmterjesztésnek általában a filmm vészetnek nemzeti szellemben való kiépítése"* (33.) Ez pedig nem más, mint a kamara korábbi általános hatásköre. Ciffrának tényleg nem volt semmi dolga.

Személycserék a Magyar Film szerkeszt ségében

A Magyar Film szerkeszt ségében is változások történtek 1942 júliusában: a régi Kiss Ferenc-féle turulista garnitúrához tartozó Váczi Dezs megvált a laptól, az új szerkeszt a Bingert-csoport tagja, Matolay Géza lett. (34.) Ezzel egyid ben megváltozott a lap küls megjelenése is: megjelentek a filmes címlapfotók, fényképekkel illusztrált bels - és hátsó borítók, az anyagtakarékosság miatt csökkent az oldalszám. Hírei pontatlanabbá váltak, stílusa populárisabb lett, politikai irányvonala azonban nem változott. A zsidó világösszeszküvés elméletének logikája feltartóztatlanul haladt tovább. Újabb strohmannokra már nem akadtak, így a bels megtisztulást követel k most a "leveg ben terjed zsidó szellem ragályát" tették szavá:

"Ez a szellem, ez a lelkiesség n e m m a g y a r. Ez örökség még attól a fajtól, amely lassan-lassan kiszorult a filmszakmából. Az önz , kegyetlen, opportunistá kalmárszellem átkeresztényesített változatának maradványai még itt éktelenkednek a gyárak körül. És onnan fert z dik a leveg tovább, tovább..."

A suttogó, viccel , kárörvendez. léháskodók észre sem veszik, hogy milyen károkat okoznak, nemcsak ellenfelüknek, hanem önmaguknak is. Mert a kár az egész filmszakmáé. Ez a szellem, ez a pletykálgatás,

fúrás, f részelés az oka, hogy a filmszakmát még ma is el szeretettel nevezik filmdzsungelnek."(35.)

Az év második fele a magyar film külkapcsolatainak jegyében telt el. A szeptemberi velencei filmszemlére kiküldött filmek kiválasztásánál a Hunniával szoros kapcsolatban álló ONFB szavának volt a legnagyobb súlya. A gyár két saját produkciója, a *Negyediziglen* és az els filmes Sz ts István *Emberek a havason* cím filmje mellett a Hunniához szintén közel álló Magyar Írók Filmje által készített, Hamza D. Ákos rendezte *Szíriusz* képviselte a magyar játékfilmgyártást. Mindkét Hunnia produkciót díjjal jutalmazták. 1942 nemcsak min ségi, hanem mennyiségi szempontból is a háborús konjunktúra kiemelked éve volt. Ebben az évben már 45 játékfilm készült.

A Nemzetközi Filmkamara budapesti ülése

A magyar játékfilmgyártás megnövekedett presztízsét mutatta a Nemzetközi Filmkamara (NFK) november 29. és december 3. között Budapesten megrendezett ülése is. Az NFK-hoz való kapcsolódás következtében a fellendülő magyar filmgyártás több, az európai filmgyártás rendszerének egészét érint nehézséggel találta magát szemben. Az NFK célja ugyanis az volt, hogy tervszer en szabályozza az európai filmgyártást és a piac felosztását. Miután az NFK - a semleges országok kivételével - kiszorította Európából az amerikai filmet, gondoskodnia kellett a kontinens filmellátásáról, de nem állt rendelkezésre elég film. A problémát úgy kívánták megoldani, hogy tervbe vették a mozik számának hozzáigazítását a filmkínálathoz. A felvev piac redukálásától végül azonban visszariadtak, így jutottak arra a gondolatra, hogy kifejlesztik a kultúr- és dokumentumfilmek gyártását. További problémát okozott a játékfilm-kópiák hiánya. Rájöttek, hogy a nyersanyag hiányán a keskenyfilm-gyártás fejlesztése segíthet. (36.) Szeptembert l a Magyar Film hasábjain is egyre több cikk foglalkozott a nyersanyag-takarékosság kérdésével. Magyarország - nem lévén nyersanyaggyára - az évi teljes szükségletét (1941-42-ben ez évi 9 millió métert jelentett) importból fedezte. 1942-43-ra az el rejelzések szerint az import 4 millió méterre csökken. Ebb l sem a hazai kópia-igény, sem az exporthoz szükséges kópia-igény nem fedezhet . Az NFK novemberi ülésén a németek és az olaszok megígérték a nyersanyag-kvóta felemelését, a magyarok kételyeit azonban nem tudták eloszlatni, hiszen a nyersanyaghiány éppen az NFK tengelyfilm-politikájának következtében állt el . (37.) Felmerült a magyar nyersfilmgyártás ötlete is. (38.) A beruházáshoz szükséges t ke azonban hiányzott. A novemberi nemzetközi kongresszuson Bingert, ha óvatos formában is, megpróbálta a tengelyfilm két óriásának tudomására hozni a magyar filmgyártás érdekeit. Az export nehézségeir l szólva utalt arra, hogy a németek elzárják piacukat a magyar film el l. Kifejtette, hogy az olasz importrendszer szervezeti átalakítása miatt az itáliai piacon is nehézségei vannak a magyar

exportnak. Az import problémáját - devizális nehézségeken túlmenően - abban látta, hogy a kis magyar kölcsönzések cégek nem jutnak elegendő német és olasz filmhez, mert azok nagy részét a gyártó ország kölcsönzött vállalatai forgalmazzák Magyarországon. A magyar gyártási és forgalmazási struktúrában meglévő állami szerepvállalás mást jelentett az itthoni viszonyok között, és megint mást a filmgyártás európai rendszerében. Ami itthon a politikai irányítás számára adekvátnak tűnt, az Európában, az államosításban elbűbösítő náci és fasiszta struktúrával összevetve a korai kapitalizmus túlhaladott, szabad versenyes formájának látszott. Míg a magyar gyárak technikai színvonala megállta a helyét a nemzetközi versenyben, az önfinanszírozó gyártási rendszer és a forgalmazási struktúra már sokkal "korszerűlenebb" volt. Mindez olyan problémákat vetített elő, amelyek a háború megnyerése esetén okoztak volna nehézségeket a magyar filmipar számára. (39.)

Az OMME 1942-es közgyűlése

A filmnyersanyag hiányával egyébként Erdélyi István is foglalkozott az OMME évi rendes közgyűlésén. Tisztújításra is sor került: Pogány Frigyes helyébe egy politikus, Padányi-Gulyás Jenő országgyűlési képviselő lépett. Padányi - építészként - a Hunnia 1936-os filmteremből vitézésnek tervezte volt. Ezzel a lépéssel az OMME vezetésében, akárcsak korábban az MMOE esetében, formálisan is megjelent a politika. Erdélyi István maradt az ügyvezető elnök, és ahogyan az előző évben elhatározták, Terey mellé Bingertet is társelnökké választották.(40.) A keskenyfilm-szolgáltatás előtérbe kerülése megerősítette a magyar filmipar vezetőinek hitét abban, hogy Magyarország Délkelet-Európa keskenyfilmes központjává válhat.(41.) Az MMOE novemberi választmányi ülése elő is határozta a keskenyfilm-mozisok szakosztályának felállítását. (42.)

Költségvetési vita 1942-ben

A költségvetési vita során ismét felmerült a filmgyártás ügye a Képviselőházban. (43.) Szinyei rövid hozzászólásából kiderült, hogy a "filmminiszter" nem rendelkezett átfogó koncepcióval a magyar film jövőjéről. Pályázatokról, ösztöndíjakról és a hazafias témájú történelmi filmek gyártásának szükségességéről beszélt, tehát csupa olyan javaslatról, amely már korábban is felmerült. Oláh György is csak a film propaganda-szerepének fontosságát ecsetelte az *Ember a havason* külföldi sikere ürügyén. (44.) Padányi-Gulyás Jenő is kitért Szinyei filmjére, hangsúlyozta annak művészi értékeit, majd így folytatta:

"Oláh György képviselő társammal messzebbmenetű követelményt is kell támasztanom, ugyanis nem szeretnék megelégedni az egyszeri művészi hatásuknál fogva a nemzetközi közvélemény elé és oda betörő magyar filmekkel. Visszaemlékezem, hogy a németesség, a Szudéta-föld visszatérésekor a Heimkehr c. filmmel milyen felejthetetlen módon

vetítette elénk azt az érzelmi világot, amely a német ember lelkét áthatotta, amikor a Szudéta-nép és a keleti részek németisége visszatért. De hol van az a magyar film, amely egyszer megmutatta volna a hazatérést, pl. Romániából? Miért vannak gátlásaink, hogy ennek a tiszta, igaz, való képét egyszer a közvélemény elé vetítsük?" (45.)

Padányi is Szts filmjét dicséri, de Ucicky hírhedt propagandafilmjét tartja követendő példának; a képviselő tehát pontosan felismeri a Szts-film és egy propagandafilm közötti különbséget - és számára természetesen az utóbbi volt a paradigmikus. (46.)

A költségvetési vitához Antal István is hozzászólt. Ellentétben Szinyeivel, neki voltak elképzelései a filmgyártás reformjáról:

"Ma szinte mindegyik film egy-egy önálló üzleti vállalkozás és ez a tény már önmagában is megmagyarázza a céltudatos filmpolitika sok nehézségét. Ez a magyarázata annak is, hogy a filmek túlnyomó része még mindig az éppen divatjukban virágzó felület, szórakoztató műfajokat művelik, irtóznak az új kezdeményezésektől. Ezt meg kell szüntetni, mert nagy veszély rejlik mögötte és a megszüntetés nem cenzúrakérdés, hanem a termelés, illetve a helyesen irányított filmpolitika kérdése." (47.)

Antal igényei és a valóságos lehetőségek azonban nem fedték egymást. Ennek okait egyrészt a Kállay-kormány egyre határozottabb irányváltásában, másrészt a pénzhiányban kereshetjük. Mindkét ok közrejátszott a rövid propagandafilmek favorizálásában. Ez volt a középutas megoldás: kifejezetten a propagandafilm műfajába tartozó nagyjátékfilmek nem készültek, de olcsóbb - feltételezhetően korlátozottabb hatást kiváltó - rövid propagandafilmekkel pótolták őket.

A háborús konjunktúra csúcspontján

Az 1943-as esztendő a háborús konjunktúra kiemelkedő éve volt. A hangosfilmgyártás 1945-ig tartó első nagy korszakában ebben az évben gyártották a legtöbb filmet, összesen 53-at. Az 1931-1944 közötti periódust nem pusztán gazdaság- és politikatörténeti okokból tekinthetjük az első nagy korszaknak: ennek a korszakolásnak gyártástörténeti okai is vannak. A politika- és gazdaságtörténet, valamint a gyártástörténet közötti összefüggést azonban tévesen ítélnék meg, ha egyszer csak az ok-okozati összefüggés sémájára redukálnánk. Természetes, hogy a korabeli magyar kapitalizmus gazdasági rendszere és a kormánypolitika meghatározta a lehetséges gyártási struktúra kereteit, de csak a kereteit, és azt is csak nagy vonalakban. Az adott gazdaságpolitika és kormánypolitika mellett számtalan más gyártási rendszer is kialakulhatott volna. Mégsem alakult ki, mert a hangosfilmgyártás fejlődése 1931-től meg lehetett volna esetleges volt. Különböző hatásokra adott, nem átgondolt válaszok

sora követte egymást. 1938-ban a helyzet annyiban változott, hogy a politikai hatalom hirtelen határozott célokat tűzött ki a filmgyártás frontján. Mivel céljainak megvalósításában állhatatosságot mutatott, úgy tűnt, mintha a filmgyártás fejlődése valahonnan valahová tartana, mintha az állami beavatkozás valamiféle koncepciót szolgálna.

A filmszakmában sokan úgy vélték, hogy eljött az ideje annak, hogy saját elképzeléseiket megvalósítsák. A kamara vezetők nem vették észre, hogy az állam csak azért engedélyezte tevékenységüket, hogy kihasználva szélső jobboldali meggyőződésüket, antiszemita indulataikat, karriervágyukat, szakmai becsvágyukat, velük - mint társadalmi, szakmai érdekképviselővel - végeztesse el a piszkos munkát: a filmipar zsidótlanítását. Arról, hogy fasiszta, korporatív alapokon valóban újjászervezzék az iparág egészét, szó sem lehetett. A kormánypolitika csak azt akarta elérni, hogy ne legyen zsidó a szakmában. Ez volt az egyetlen célja. Minden más hangzatosan megfogalmazott átszervezés csak porhintés volt a hiszterizált, árjásított szakma szemébe. Még a "magyar filmgyártás fejlesztésére" hozott améta-rendeletéről is kiderült, hogy a nagy zsidótlanító akciók negatív anyagi következményeit voltak hivatottak kompenzálni. A "hazatért területek" következtében megnőtt mozipark és az amerikai film kizorítása miatt fokozódó filmigény kezdetben azt a benyomást keltették, hogy fellendül benne van a magyar filmgyártás. Ez így is volt, pontosan ezt nevezzük háborús konjunktúrának. A konjunktúra kiváltásában csekély szerepe volt a filmgyártóknak, forgalmazóknak és mozisoknak, és még ennél is csekélyebb a kormány filmpolitikájának. 1943 - mint ennek a sajátos konjunktúrának a csúcspontja - éppen ezért jelentett fordulópontot. Ebben az évben a külső tényezők által kiváltott fellendülés elérte csúcspontját. Ezután hanyatlásnak kellett következnie. Nem azért, mert a következő évben Magyarország elfogja veszíteni a második világháborút, és az egész rendszer, úgy ahogy van, örökre "jobblétre szenderül". Sokkal inkább azért, mert miután a spontán konjunktúra "kifutja magát", a hanyatlás csak akkor lenne megelvezhető, ha az eddigi jótékony, spontán impulzusok szerepét tudatos, átgondolt filmpolitika venné át és biztosítaná a további fejlődés feltételeit. Nehéz észrevenni, hogy nem ez történt. Az utókor ugyanis nehezen tud elvonatkoztatni attól, hogy a Sztójay- és a Szálasi-kormány uralma alatt a hatalmon lévők határozott irányt kívántak adni a filmpolitikának.

Az 1944-es év - a filmtörténet szempontjából is - meghatározó eseményei elhomályosítják azt a tényt, hogy 1943-ban, a nagy konjunktúra évében, a filmipar jónéhány szereplője számára hirtelen megvilágosodott a helyzet ellentmondásossága és reménytelensége. A helyzetet világosan látókat hiába keresnénk a tetszhalott kamara vezetők között. Az ő feladatuk éppen abban állt, hogy ne gondolkozzanak el a filmügyeken. A napi problémákkal foglalkozó gyárigazgatóknak sem volt idejük és módjuk arra, hogy saját tevékenységüket kívülről szemlélve elmerengjenek az "egész"

problémáján. Hivatalnoki rutinjukra és szorgalmukra ekkor még nagyobb szükség volt, mint korábban. Nagyjából ugyanez vonatkozik az ONFB azon tagjaira is, akik nem a gyárat, hanem a különböző minisztériumokat képviselték a szervezetben. (48.)

Erdélyi és a "Szeret fia Péter" betiltása

A gyártási folyamat egészére elvileg a kell információkkal rendelkez , tapasztalt gyártóknak volt a legnagyobb rálátásuk. Az OMME ügyvezető elnöke, Erdélyi István már korábbi tevékenységével is figyelmet keltett. Mivel nem tartozott Kiss Ferencék kamarai vezérkarába, és közéleti szerepét kezdett mint az OMME keresztény vonalának meghatározó egyénisége fejtette ki, az országváltás kezdeti időszakában többször sikeresen szállt szembe a totális kamara kialakítására irányuló törekvésekkel. Mint az egyik legtekintélyesebb gyártó-kölcsönz cég vezetőjét, szakmai igényesség jellemezte. Mindig gondosan ügyelt arra, hogy megtegye azokat a politikai gesztusokat, amelyek felszínen maradásához feltétlenül szükségesek voltak. Általában együtt úszott a jobbra tartó politikai árral, de volt benne kezdeményező kedv. Az OMME 1939. decemberi közgyűlésén tartott beszámolója több ponton is eltért a hivatalos filmpolitikai irányvonalától. Később is rossz néven vette, hogy Németország nem tartja be az 1939-es német-magyar filmegegyezményt és szabotálja a magyar filmek átvételét. Nézeteinek volt bizonyos németellenes élle, és egyfajta nem baloldali, de határozott szociális érzékenység jellemezte. Cége vetítéskor a háború alatt a cenzúra által nem engedélyezett szovjet, amerikai és francia filmeket vetített szűkebb körben. Szűcs István, Radványi Géza, Kispéter Miklós részvételével vitaesteket rendezett. (49.) 1943 elején, miután betiltották a cége által gyártott és a nyilas Bánky által rendezett "Szeret fia Péter" című filmet, rákényszerült arra, hogy következetesen végiggondolja a magyar filmszakma helyzetét. A film betiltása egyébként nemcsak a céget érintette (anyagi szempontból is) érzékenyen, hanem valóságos kisgyártási válságot okozott. Miután már a Kultsárt 1943-ban felváltó Sztamoray János, az értelmiségi munkanélküliség ügyeinek újdonsült kormánybiztosa azon fáradozott, hogy a két évnél rövidebb ideig munkaszolgálatot teljesítő zsidóknak mozis munkaadóik felmondjanak (50.), és miután Szinyei-Merse Jen rendeletet adott ki arról, hogy a magyar filmekben szereplő német és magyar színészek öltözködésében megnyilvánuló esetleges extravaganciát Zomboryné Barthus Irén, az Országos m. kir. Iparművészeti Iskola volt ruhatervezési szakoktatója hivatott letörni (51.), a betiltás valóságos bombaként robbant az immáron százszázalékosan keresztény és erkölcsre láthatóan sokat adó filmszakmában.

A filmet Erdélyi cége 1942 októberében forgatta az MFI műhelyeiben, és 1942. december 25-én mutatták be. Alig két héttel a bemutató után, 1943. január 13-án, a belügyi tárca vezetése alatt álló Országos Mozgóképvizsgáló Bizottság döntése alapján levették a mozisok listájáról. A gyártási engedélyt 1942-ben a VKM államtitkár

Wlassics Gyula vezette ONFB adta meg. Feltételezhetjük, hogy az ONFB 1942 végén történt kibontása és a betiltás között összefüggés van, legalábbis a két esemény azonos időben következett be. Az ügy jelentőségét növelte, hogy a filmet egy olyan jelentős, nagytekintélyű cég gyártotta, amelynek vezetője sajátos pozíciót töltött be a filmszakmában. A rendező személye sem lehetett közömbös. A militáns szélsőjobboldali Bánky több, politikai szempontból nagy jelentőségű propagandafilmet rendezett. A betiltás konkrét okát ma már lehetetlen megállapítani. Több tényező is közrejátszott benne. Kállayék politikai irányváltását, a Várkonyi Zoltán által ellenszenvesre formált dzsentri szerepeltetését és egy közelebbi meg nem nevezett közéleti személyiség önmagára ismerését Nemeskürty István is említette. (52.) Ez utóbbi valószínűleg a mintha Padányi-Gulyás Jenő korabeli nyilatkozata is megerősítené:

"Nem akarok részletekbe merülni, mert minden társadalmi rétegnek ebben az izzó és vajú világban kellene rendelkeznie annyi önkritikával, hogy az ilyen filmek cselekményében szereplő alakokkal vagy alakokkal nem azonosítja magát." (53.)

Padányi Gulyás azonban ugyanebben a nyilatkozatában még valamire felhívja a figyelmünket:

"Elrebocsátom, hogy a gyártók az ilyen témájú filmeket (a politikai propagandafilmeket. - S. T.) a legjobb szándékkal csinálják, illetve készítették el. Nemrégiben ugyanis a felsőbb vezetés intenciója az volt, hogy a magyar filmgyártás ne a könnyű művészetnek hódoljon, hanem intenzíven tárgyalja a magyar társadalom sorskérdéseit. (...) Mégis talán jobb lesz, ha az ilyen tárgyú filmek készítését eltesszük a háború utánra."

Jellemző erre éppen Németország esete. A németek a Jud Süss óta nem gyártottak belső társadalmi kérdést boncolgató filmet. Inkább azt mondják: mivel háború van, minél több szórakoztató filmet kell a közönség elé vinni." (54.)

A propagandafilmelek gyártásának leállítására

A magyar filmgyártás irányítói valóban visszavonulót fújtak. A "Szeret fia Péter" betiltása jó ürügyet szolgáltatott arra, hogy leállítsák a politikai propagandafilmelek gyártását. Véleményünk szerint azért, mert ezek a filmek azzal a veszéllyel fenyegettek - gondoljunk csak a Dr. Kovács István viharos sikerére - hogy megbontják a társadalom nyugalma. A korabeli uralkodó körök ilyen féltelmeire a magyar történészek már régen felfigyeltek. Lackó Miklós a közép-kelet-európai fasizmus sajátosságait boncolgató tanulmányában már 1970-ben rámutatott a németországi helyzet és a közép-kelet-európai régió közötti egyik alapvető különbségre. A német munkásmozgalom jelentős pozíciói következtében a nácizmus ottani hatalomra kerülése nem járt akkora veszéllyel az uralkodó

körök számára, mint Európa keletibb felében. A baloldali német munkásmozgalom - minden megosztottsága ellenére - alkalmasnak tartotta a társadalmi feszültségek egy részének levezetésére. A konkurens nácik hatalomátvétele tehát kisebb társadalmi feszültség felszabadulásával járt. A közép-kelet-európai régióban helyet foglaló Magyarország esetében azonban nem ez volt a helyzet:

"Továbbá: mint fentebb már rámutattunk, ezekben az országokban a fasiszta tömegpártok hatalomra kerülése igen nagy belső társadalmi mozgások lehetőségét és veszélyét vetítette előre, mégpedig két vonatkozásban is: egyrészt a polgári középosztályi pozíciók elsődleges úton való újraelosztása itt széles rétegeket érintett; másrészt a fasiszta tömegmozgalmak e régióban - és különösen azokban az országokban, amelyekben a baloldal gyenge és elszigetelt volt - igen nagy szociális feszültséggel telítődtek. Ezt bizonyította a román Vasgárda és a magyar nyilaskeresztes mozgalom: az uralkodó körök nem annyira a szociális elégedetlenség levezetését, mint inkább a felkeltését, a társadalom úgy-ahogy fenntartott felszíni nyugalmanak megbolygatóit látták bennük."(55.)

Lehet, hogy a filmgyárak vezetői, a gyártó cégek és az alkotók örültek a *Dr. Kovács István* vagy az *Országváltás* sikerének, a hatalom legfelsőbb köreiben azonban mindezt nem fogadhatták kitöréssel.

Erdélyi javaslatai

A problémafilmelek gyártásának leállítása - mivel azok komoly üzleti sikerre számíthattak - kellemetlen helyzetbe hozta a gyártókat, elsősorban azonban magát a gyártó cég vezetőjét, Erdélyit, aki az eset kapcsán saját, majd az egész filmgyártás helyzetének átgondolására kényszerült. Erdélyi egyszerre volt a háborús konjunktúra egyik felhasználója és a betiltás kárvallottja. 1943-ban több olyan cikket is megjelentetett a Magyar Filmben, amelyek világhírességükkel kiemelkedtek a korabeli hasonló tárgyú írások átlagából. *Filmgyártásunk fejlődésének akadályairól!* címmel megjelent cikkében leszögezte, hogy a magyar filmgyártás további fejlődése érdekében nagyobb szabadságra, fokozott biztonságra és támogatásra van szüksége a szakmának. Ennek biztosítása érdekében meg kellene erősíteni a belföldi piacot és lehetővé kellene tenni a szakmai tevékenység folyamatosságát. A belföldi piac ereje a mozikkal számától függ. Míg Németországban 10875 lakosra, Franciaországban 10182 lakosra jut egy mozi, addig Magyarország esetében csak minden 20000 lakosra jut egy mozi. (56.) Ugyanakkor gyakorlati példákkal bizonyítja, hogy a mozikkal számának növekedése több vidéki város esetében sem járt az egyes mozikkal bevételének csökkenésével, hanem ellenkezőleg, növekedéséhez vezetett. Becslése szerint a mozikkal 30%-os bővülése esetén még a moziengedélyeket sújtó különféle terheket is arányosabban lehetne elosztani oly módon, hogy az egyes mozikkal terhei kisebbek lennének.

Ehhez az szükséges, hogy a növekvő összforgalom arányában a hatóságok csökkentsék az adókulcsokat. Az államtól tehát azt kéri, hogy az egyes mozik bevételeinek növekedése esetén se törekedjen összes adóbevételeinek növelésére. Ez szerinte olyan áldozat lenne, ami hosszú távon biztosítaná a gyártás fejlődését és így az állam bevételeinek növekedéshez vezetne. (57.) A *filmgyártás anyagi megerősödésének akadályai* című írásában a tke és a filmgyártás kapcsolatait vizsgálta. Abból indult ki, hogy miért nem áramlik megbízható tke a filmgyártásba:

"Valószínű, hogy a legfőbb ok az, hogy a komoly tke maga is úgy látja, ahogy a gyártó szakemberek, hogy ti. a gyártás jövedelmezése nem áll arányban annak kockázatával és a befektetett tke nagyságával, de ezen kívül azért is, mert szakmánk struktúrája nem nyújt állandó elhelyezkedésre és a vállalkozásban önkvetlenül szükséges fejlődésre lehetőséget, mindezekon kívül még a vállalkozás folytonosságának az alapjai is hiányoznak. Véleményem szerint ugyanezek az okai annak is, hogy a filmszakma egészséges belső tke képzése semmiképpen nem akar megindulni. Sőt olyan jelenségekkel találkozunk, hogy a filmszakmában az utóbbi időben megkeresett tkeket a szakma vállalkozói sorozatosan kiviszik a szakmából és más téren iparkodnak gyümölcsöztetni." (58.) Erdélyi annak következtében juthatott erre a megállapításra, hogy filmjének betiltása miatt a banktke hirtelen rendkívül óvatossá vált:

"Szepessy József dr. a Belvárosi Takarékpénztár igazgatója, aki pénzügyintézete részéről a filmhitel üzleteket szokta bonyolítani, a következőket mondotta:

- A hitelezés szempontjából igen sajnálatos a Szeretfia Péter cenzúralapjának bevonása, mert ezzel megszűnt a biztonság az az alapja, amelyre ezek a hitelüzletek felépültek. Remélem, hogy az illetékesek ennek tudatában rövidesen olyan megnyugtató intézkedéseket hoznak, amelyek visszaállítják a bizalmat és a biztonságot, mert különben veszélyeztetve lenne a magyar filmgyártás lehetősége." (59.)

A filmgyártás 1943-ban is a harmincas években kialakult önfinanszírozó, konstrukciós rendszerrel működött. Ez a hitelkonstrukció azonban teljesen kiegyensúlyozott, változatlan, átlátható és kalkulálható filmirányítást feltételezett. A propagandafilmek gyártásának megindulása nem okozott problémát. Egyetlen film betiltása azonban, amely egy addig virágzó műfaj végét jelentette, olyan nagymértékű filmpolitikai irányváltást sejtetett, amely felborulással fenyegette az egész finanszírozási rendszert. A propagandafilmek száma nem volt túlságosan magas: 1943-ig biztosan nem haladta meg a tízet. A kurrens műfaj bizonyos elemei azonban behatoltak a hagyományos "apolitikus" műfajokba (vígjáték, melodráma) is. A finanszírozó tke pedig hirtelen nemcsak rendkívül érzékeny, hanem felettébb óvatos műfajként bizonyult. Mivel

Erdélyin csattant az ostor, ismerte fel elször ezt a nyilvánvaló összefüggést. Saját példájából indult ki, de a struktúra egészének hibáira hívta fel a figyelmet. A korabeli filmgyártás olyan vállalkozás volt, amely egyáltalán nem biztosította a jövedelmezőség állandóságát. Akkoriban még az is teljesen elképzelhetetlen volt, hogy valaki két évre biztosíthasson magának m termi bérletet. A filmgyártói iparjogosítvány nem jelentett garanciát arra, hogy az illet rendszeresen gyárthat filmet. A gyártási kapacitást az ONFB évente újraosztotta, 1942-ben például évi két filmben állapította meg az egy cég által évente gyártható filmek számát. A gyártó vállalkozások ilyen körülmények között nem dolgozhattak folyamatosan. Így a gyártó a hasznát nem investálhatta újabb filmekbe. Mivel a gyártók többsége (Erdélyi is) egyben forgalmazó is volt, kézenfekvő volna a haszon forgalmazási szférába való befektetése. Itt azonban a nyersanyaghiány szólt közbe: a hatóságok nem járultak hozzá ahhoz, hogy a szükséges nyersanyag-keretet a magyar cégek külföldi filmek forgalmazásához használják fel. Maradt a mozi-ágazat, mint befektetési lehetőség, ezt azonban a politika akadályozta meg. A Ger-impérium likvidálása óta a hatóságok azon fáradoztak, hogy elejét vegyék hasonló alakulatok létrejöttének. Még azt is megtiltották, hogy a mozik m sorkötésében gyártó vagy forgalmazó, vagy annak tisztviselője részt vehessen. (60.) A szakma túlsó oldalán sem volt jobb a helyzet: a moziengedélyes (legalábbis hivatalosan) sem foglalkozhatott más tevékenységgel, mert engedélyének bevonását kockáztatta.

Erdélyi levonta az elemzésből fakadó konzekvenciákat: az általa irányított OMME 1943 áprilisában olyan emlékiratot nyújtott be az ONFB-hez, amelynek konkrét javaslatai februári elemzéséből következtek. A javaslat abból indult ki, hogy *"ne kapjanak m termi alkalmi gyártók, csak azok, akik a filmgyártást élethivatásként tekintik és abban megfelelő gyakorlattal bírnak. Viszont ezek a gyártók kapjanak lehetőséget arra, hogy több éven keresztül, évente rendszeresen több filmet gyárthassanak."* (61.) Ennek megfelelően a saját kölcsönzettel rendelkező, nagyobb számú értelmiségi alkalmazottat foglalkoztató régi gyártók évi három film gyártására, a kisebb számú értelmiségi alkalmazottakat foglalkoztató, kölcsönzettel rendelkező régi gyártók két film gyártására kapnának engedélyt. A megmaradó m termi kapacitást a kölcsönzettel nem rendelkező régi gyártók között kellene felosztani. Az állami megrendelésre készül filmek (nemzetnevelési, vagy kulturális szempontból fontosak) számára a megállapított kereteken felül kellene kapacitást biztosítani, de ezeket is a régi gyártók készítenék. (62.)

Az OMME tehát eleve lemondott arról, hogy tervezetével az egész gyártási struktúra átalakítását kezdeményezze. Csak a meglévő kereteken belül törekedett bizonyos változtatásokra. Erdélyi talán kilátástalannak ítélte a gyökeres reformok keresztülvitelét. Minden oka megvolt erre, hiszen a filmgyártás így is fellendülőben volt, és még a korábbi évek válságai sem készítették a kormányt arra, hogy

gyökeresen változtasson a helyzeten. Az OMME javaslatának elfogadása esetén numerus clausus jött volna létre a gyártók frontján. Az emlékirat ezt éppen a feltételezés tagadásával ismeri be:

"Aki komolyan foglalkozni akar a filmgyártással, az a meglévő cégek keretein belül bármikor kaphat meg engedélyt a gyártáshoz és megvan a mód arra, hogy akár megveszi munkájával, akár tőkés befektetésével bekapcsolódhassék a magyar filmgyártásba." (63.)

A Magyar Film egyébként Erdélyi álláspontjával egyezően szellem vezércikkével támogatta az OMME javaslatát. (64.)

Az ONFB április 15-i ülésén döntött a hetven igényelt cég kérelmére és csak két hónapra adott meg termi kiutalást. (65.) Összességében huszonhat cégnek engedélyezte a következő gyártási évadban a filmkészítést. (66.) A huszonhat cég többségében a régi nagy gyártók közé tartozott. Gyártási engedélyhez jutottak olyan újonnan alakult kisebb cégek is, amelyek vezetői korábban jelentős gyártók kötelékéből váltak ki (például Kokas Klára saját vállalkozása; Kokas korábban a Magyar Írók Filmjének egyik vezetője volt), vagy filmgyári gyártási tapasztalattal rendelkeztek (Bajusz Péter, Kolczonay Ervin saját vállalkozásai). Az új cégek közül kettő valószínűleg azért kapott gyártási engedélyt, mert vezetői a magyar film megújítását remélték (Hosszú Zoltán és Székely István vállalkozása, az utóbbi végül nem fejezhette be filmjét (67.)). Politikai összeköttetései miatt kaphatott engedélyt a Siményi-Film (a vállalkozás mögött Zsindely Ferencné Tüdös Klára állt). Politikai megfontolások vezethették az ONFB tagjait a Pax gyártási engedélyének kiadásakor is (a cég az Actio Catholica vállalkozása volt). Új cégeként kapott gyártási engedélyt az Esperia Filmforgalmi Rt. Az olasz érdekeltségű filmkölcsonz vállalat végül nem készített filmet Magyarországon.

Gyártási tervek

A filmtervekről teljesebb képet ad az 1943-44-es évadra vonatkozó gyártási program, amelyet az ONFB július végén hozott nyilvánosságra. Ez a lista tartalmazza az egyes minisztériumok által megrendelt filmeket is. (68.) A programból hiányoznak a propagandafilm-tervek. Feltehetően ezek pótlására irányozták el a kosztümös, történelmi filmek gyártását, amelyek viszonylag nagy számban szerepeltek. *ARákóczi nótája*, *az Ördöglovas*, *a Szováthy Éva*, *a Futótűz* megvalósult, nem készült el azonban a reprezentatív Kossuth-film, és Zilahy Justh Zsigmond adaptációja (*Fuimus*). A Madách életét feldolgozó *Egy ember tragédiája* tervéről ekkor még nem döntöttek. A magyar filmpolitika a történelmi tematikájú filmek preferálásával ismét a náci filmgyártás nyomdokaiba lépett: ebben az időben Németországban is elterjedtek a múlt példájára hivatkozó, kitartást sugalló történelmi filmek. A tengelyhatalmakat sújtó háborús nehézségek és a

Nemzetközi Filmkamara működésének következtében több ilyen párhuzam is kialakult a tengelyhatalmak filmgyártásának módjában. (69.)

Matolay, a sikerember három Magyar Írók Filmje produkció forgatókönyvét is jegyezte, a *Magyar sasok* elkészült (Kokas Klára vállalkozásában), a *Lavotta szerelme* csak rövid játékfilmként valósult meg (a *Szerelmes szívek* részeként *Lavotta szerenáda* címen), a *Diákkaptár* sorsáról pedig nincs tudomásunk.

Matolay szerepe a lapban

Erdélyi elemzései egyébként Matolayt is megihlették: 1943-ban tucatnyi hosszabb cikket közölt a lapban. A magyar filmgyártás szinte valamennyi problémájával foglalkozott. Többnyire Erdélyi egy-egy, év elején felvetett gondolatából kanyarított cikket. Erdélyi írásai azonban tömörebbek, szakszerűbbek és hiányzik belőlük az a puritán szigor és iskolamesteri hangnem, amellyel Matolay a magas sztárgázik, a "zsidós" szélhámoskodások és visszaélések ellen hadakozott. Leckéztetődörgedelmei sokszor a feljelentés határát súrolták. Makay Árpád operatörhöz például nyílt levelet írt egy a *Képes Sportban* megjelent nyilatkozata kapcsán és így zárta sorait:

"Nem kell mindenkinek filmgyártással foglalkozni. Olyannak sem, aki azt érzi, hogy nem tud a sz. kös magyar körülményekkel megalkudni és nem tud a mi viszonyaink között megvédeni a produkciót, mert fáradt és fásult".

Igazad van, Maki, van más pálya is. Üdvözlök a régi barátsággal: Dr. Matolay Géza." (70.)

Ez majdnem eltanácsolás a pályától. A szigorú Matolayval pedig nem volt érdemes ujjat húzni. Makay békítő hangnemben írt, magyarázkodó válaszára sem enyhült meg a keresztény nemzeti filmmorál bajnoka:

*"A válasz, amelyet kaptam még nem oldja fel a nyilatkozót minden szemrehányás alól. Várom, milyen lesz az a helyreigazítás, amely a *Képes Sportban* fog egyszer napvilágot látni." (71.)*

Szándékosan nem idézzük a "vita" valódi tartalmát, amely egyébként sem túlzottan érdekes. Célunk csak annyi, hogy bemutassuk az 1943-ban a filmes közéletben uralkodó paranoid légkört.

Az OMME 1943-as közgyűlése

Az OMME októberben tartott évi rendes közgyűlésén Erdélyi ismét felvetette a szakmai reform kérdését. Most sem állt el radikális reformtervekkel. Az OMME ez alkalommal négy pontos javaslatot nyújtott be az ONFB-hez. Legfontosabb kérésük a hozzákötést és a

gyártó moziérdekeltségét tiltó rendelkezések feloldásából állt. Ezen túlmenően a mozik számának emelését, a záróra kitolását és adócsökkentéseket, jegyáremeléseket javasoltak. (72.)

Padányi-Gulyás Jenő képviselő, az OMME elnöke ugyanekkor a kormánypárt Akadémia utcai székházában adott interjút a lapnak. (73.) A filmes közéletre vonatkozó kérdések és válaszok első sorban politikai vonatkozásaik miatt érdemelnek figyelmet. Az egyik kérdésből - amelyre egyébként semmitmondó választ adott - kiderül például, hogy az amerikai vállalatok leépített képviselőiteiben már az elkövetkezésképpen és az amerikai import beindulására készülnek. Az interjú végén, mintegy elrejtve a következő év filmpolitikai változásait, a következőket mondja:

"Legyen már egyszer vége annak a hitvány állapotnak, hogy bár konzervatívok vagyunk, mégsem féltjük a papi talár becsületét a - franciáknál, a gróf sorsát is csak a magyar filmekben, szemérmesek vagyunk, a sikamlós jelenetet is elnézzük a külföldinél. Nálunk sorskérdéseket csak giccsszerűen dolgozhat fel a film témája, azt is felfelé csak ha kétszáz éves időközönként választ el azok megfilmesítésétől, így készülő csapni való és történelminek alig mondható magyar film, azok helyett, amit látni szeretnénk! Egy kéz kell ide! - szól befejezésül Padányi-Gulyás Jenő. Egy erélyes kéz, amely teljhatalommal intézi a filmek ügyét. Ez lenne az első igazi nagy segítség, hogy filmjeink színvonalát emeljük és legyen merszünk nagyokat is alkotni, nem pedig szerelmi bárgyúságokat vinni a moziközönség elé." (74.)

Közel egy évvel a "Szeretted fia Péter" botránya után a belüghöz tartozó cenzúra döntése még mindig komoly indulatokat kavart. Padányi-Gulyás kirohanása nem kíván különösebb kommentárt. Indulatos szavaiból az irányváltó Kállay-kormány filmpolitikájának bírálatát hallhatjuk ki. A kormányzati elit nem tett többet, mint hogy leállította a problémafilmek gyártását, és az így támadt új politikai szempontból veszélytelenebb történelmi filmek gyártásával próbálta meg kitölteni. A filmes közélet irányítói azonban elégedetlenek voltak a szerelmi bárgyúságokkal és a történelmi giccsekkel. A "konzervatív" szó gyanúsán csengett a jobboldali radikális ellenzék fülében; ugyanúgy, mint régi, vele ellentétes értelmű fogalom párja, a "liberális". Nem elszörpör látjuk, hogy a filmes közélet hangadói a kormánypolitikától jobbra álltak.

Költségvetési vita 1943-ban

Az év végi költségvetési vitában Szinyei-Merse általánosságban kitért a filmgyártás állami támogatásának szükségességére, de szavaiból az is kiderült, hogy alapvető változtatások nem várhatóak a kormánytól. (75.)

Antal István nemzetvédelmi és propagandaminiszter is hozzászólt a költségvetési vitához. Hozzá képest Szinyei-Merse volt az egyetlen

konzervatív:

"A magyar film ügyének három alapvető betegsége van. Az első az, hogy nagyon sok gazdája van, amiből az következik, hogy egy felelős gazdája sincs; (Úgy van! Úgy van!) a második az, hogy a magyar filmpolitikában túltengenek az üzleti szempontok a művészi és a nemzeti szempontok rovására, (Úgy van! Úgy van!) amiből következik a magyar film harmadik betegsége, az, hogy a magyar film kiszolgálja, de nem irányítja a közvéleményt. (Élénk helyeslés.)"

- Ezeknek a kérdéseknek felderítését, megállapítását, hála Istennek, sikerült elkezdni és meg vagyok arról győződve, hogy az összes érintett illetékes tényezők egyetértésével - melyek egyet akarnak - azt, hogy a magyar film valóban betölthesse a maga nemzeti hivatását (Rajniss Ferenc: És akik mást akarnak?) és európai színvonalra emelkedjék - ismétlem, az összes tényezők egyetértésével és együttműködésével rövidesen sikerülni fog teljes megoldáshoz jutni." (76.)

Antal a kormány nevében beszél, annak pozitív célkitűzéseit, egységes felfogását bizonygatja, Rajniss közbeszólása pedig arra utal, hogy a kormányt sanda szándékok vezetik. Néhány perccel később, amikor Antal a *Negyediziglen* pozitív szerepét méltatja, Imrédy Béla fog hasonló szellemben közbeszólni: *"Le is vették a műsorról!"*. Amikor Antal arra utal, hogy a nemzetvédelmi propagandaminisztérium filmjei örvendetes módon üzleti szempontból is sikeres vállalkozások voltak, Imrédy megint gúnyosan szól közbe: *"Világos!"* (77.) A politikusok filmes tárgyú eszmefuttatásaiból kitetszik, ellentétek ugyanazt mutatják, mint Padányi-Gulyás kifakadása: a Kállay-féle filmpolitikai irányvonallal való elégedetlenséget.

Szokatlanul éles hangú támadásban részesítette a filmgyártást Rosta Lajos képviselő is, aki egyébként részvénytársasági alapon négy millió pengő alaptőkével szeretett volna Szegeden filmgyárat alapítani:

"A mai magyar film nem művészi célokat, hanem alacsonyabb rendű ösztönöket szolgál. (...) A film koronázatlan királya, a gyártó, a vállalkozásba fektetett tőkere erejénél fogva, a film művészi kontúrjait még a rendezők befolyásolásával is levették a csúcsalantás ízlésének szolgálatja ki." (78.) Javasolta, hogy hasonlóan a moziengedélyek korábbi felülvizsgálásához, a kormányzat vizsgálja felül a gyártási engedélyeket is.

Vidéki konzervatizmus a képviselőházban

"A magyar falu, éppen azért, mert először találkozott a filmmel, úgy fogadja azt, mint egy magasabbrendű kultúrának, mint egy úri világnézetnek a megnyilatkozását (Úgy van! Úgy van!) Hiszen úgyis hajlamos arra, hogy levesse a maga falusi mivoltát, falusi erkölceit,

falusi szokásait. Ha egyszer minden este azt látja, hogy a te életednél van egy másikabb, egy különb, egy csillogóbb élet, amelyben erkölcs nélkül, válással, házasságtöréssel lehet érvényesülni és ha azt látja, hogy a magyar paraszt a filmben - legyen az férfi vagy nő - semmi más, mint egy kinevetett balek, akkor mi lesz ennek a következménye? (...) A Magyar Vasárnap ezt írja (olvassa): ... a faluban szomorú változás állott be a mozi működése óta. Az utcán szélteben-hosszában egyebet se lehet hallani, mint filmslágert... A falusi lányok szombatokként seregest l utaznak be a városba hajukat leváogatni és olyan frizurát csináltatni, mint amin ket egyes filmszínészn k viselnek. S t: megtörtént már az is - írja a felvidéki lap -, hogy a mulatság el tt a legények is bementek a városba: hullámot rakatni a hajukra, mint azt a filmszínészeknél látták. (Palló Imre: Daueroltatják a hajukat! - Derültség)" (79.)

Arra kérte a kultuszminisztert, hogy akadályozza meg az erkölcstelen filmek gyártását és alkalmazzon kett s mércét: szigorúbban válogassa meg a falun is vetíthet filmeket. Szinyei-Merse hosszú perceken keresztül mellébeszél, majd közölte, hogy ebben az ügyben nem , hanem a belügyminiszter az illetékes. A belügyminiszter nevének hallatára ismét felhangzottak az obligát "Elég baj!"-felkiáltások. Közi Horváth ugyanazon a napon Keresztes-Fischerhez is interpellációt intézett a filmcenzúra megszigorításának tárgyában. Két magyar filmet min sített erkölcstelennek: a bolgár koprodukción készült, Rodriguez Endre rendezte *Alkalom*, és a *Féltékenység* cím Cserépy László filmet. A közbekiabálók általában Karády Katalinnal és Simor Erzsivel voltak elégedetlenek. A képvisel azt is kifogásolta, hogy az el zetes és az utólagos cenzúra más minisztériumok hatáskörébe tartozik. "A belügyminisztériumtól el kell venni" - csattant fel ismét egy közbeszóló.

Rosta és Közi Horváth bírálati más t r l fakadtak, mint Rajniss, Imrédy és Padányi-Gulyás kifogásai. Ellentétben a politikai elit hírneves tagjaival, k a filmek erkölcstelenségét támadták a falusi konzervativizmus szemszögéb l. Imrédy és Rajniss a filmélet problémáit ürügyként használták a Kállay-kormány elleni politikai offenzívájukban, Padányi-Gulyás pedig konkrétan a Kállay-id szakban bevezetett filmpolitikát kifogásolta. Rosta és Közi Horváth éppen azoknak a hazafias, történelmi filmeknek a számát kívánta szaporítani, amelyeket Padányi-Gulyás "giccses bárgyúságoknak" nevezett. Éppen a politikai radikalizmust, a merész szókimondást kevesellte, Rostaék pedig az erkölcstelenséget - ami Padányi-Gulyás kritikájában csak mellékszólamként jelentkezett - sokallták. A vidéki konzervatívok kritikája jól dokumentálja a filmnek a vidéki társadalom kulturális modernizációjában betöltött szerepét. A Karády-ellenesség az esetükben azt mutatja, hogy a hagyományos vidéki társadalom politikai szószólói ellenségesen álltak szemben a modern tömegkultúra sztárkultuszával. Rosta interpellációjában külön kitért arra az "anomáliára", hogy egyes színészn k magasabb díjazásban részesülnek, mint hasonló

képzettség más kollégáin. A "kulturkritikus attitűd" egyébként csak azokat jellemezte, akik a parasztság politikai és erkölcsi képviselőinek szerepében tetszelegtek, és nem magát a parasztságot. Ezeket a filmszlágereket dúdolgató és szombatonként a "bűnös városban" maguknak divatos frizurát készíttet parasztlányokat (és parasztfiúkat) nevezte Ignotus Pál "stílustalan Tiborcoknak":

"A stílustalan Tiborc az, aki ha teheti, biciklit vásárol, és szombaton délután bekarikázik rajta a legközelebbi városba, aki mozivászonról ismeri a nagyvilágot, hírlapokból a politikát, a kávéházi kassza csendéletéből a női eleganciát, és akinek határozott véleménye van arról, hogy az idén az FTC vagy az MTK fogja megnyerni a focibajnokságot. Ha levetheti a munkaruháját nem falusi ünneplőt ölt, hanem kéz alatt vásárolt, de gondos rendben tartott fekete zakót, köcsöggalappal, barna övvel, villogó sárga cipővel és opálszín nyakkendővel, lehet leggyengébb nyakkendővel is. Íme a stílustalan - eszmél Tiborc! Ahány mozdulata, annyi akaratlan figyelmeztetés, hogy ez a mi futószalagon járó, kotyvalék konzerven él, kotyvalék irodalmon épül, sportos, gépkocsis, koktélos, kozmetikás, tömegportékás világunk merre halad. A selejtesség, az ízléstelenség, az otrombaság útján halad. Más útja a haladásnak nincs. Tetszik vagy nem tetszik, de ez az egyetlen, amelyen Tiborc az állati sorból kijuthat. Megtört szívvel kell megállapítanunk, hogy ez a folyamat nem használ a népművészetünknek. A folyamat megrekesztése sem használ. Az elkívánczozást teszi görcsösebbé, a vívmányt sutábbá, az ízléstelenséget rikítóbbá, a tájékozódást ferdültebbé - mint a Horthy-idők gyakorlata bebizonyította. De Tiborcnak még a Bánk bánban sem az a legégetőbb gondja, hogy mi lesz népművészetünkkel. A valóságban még kevésbé az." (80.)

Jövőkép és anyagi gondok

A Magyar Film 1943-ban megjelent utolsó számában Matolay összegezte az év legfontosabb tanulságait. (81.) Megemlékezett a konjunktúráról, kiemelte, hogy "filmgyártásunkat soha még annyi gáncs és szidalom nem érte, mint éppen az ideikészítendőben", és azt is hozzátette, hogy a filmek bírálata túlment a tárgyilagosság határain. A következő év legfontosabb feladatának a jövőbeli új magyar filmgyártásának megalapozását tekintette. Takarékoságra, szerénységre intett, kifejtette, hogy új gyárak alapítása helyett inkább a Hunnia számára kellene néhány új hangfelvevőgépet vásárolni. Megemlítette még az önálló filmkamara és filmakadémia megteremtésének szükségességét, és kifejezte reményét, hogy a következő évben még több új arc fog megjelenni a vásznon.

Az 1944-es év a takarékoság jegyében indult: január közepétől a miniszterelnökség döntése alapján a Magyar Film is csak kéthetente jelenhetett meg. A háborús nehézségek fényében különösen vészjósló adatsorok jelentek meg a lapban a filmek egyre dráguló előállításának költségeiről: 1940-ben az átlagos magyar film 116250 pengőbe, 1941-

ben 143500 peng be, 1942-ben 250700 peng be. 1943-ban már 400000 peng be került. A cikkíró így fejezte be a Hunnia f mérnökével és cégvezetőjével folytatott, elszomorító statisztikai adatsorokkal gazdagon illusztrált beszélgetését:

"Fenti adatokból láthatjuk, hogy milyen óriási nehézségekkel kell megküzdenie a magyar filmnek. A jó filmek gyártásának alapfeltétele az anyag és az idő. Minél többben áll rendelkezésre a pénz, annál kevésbé kell takarékoskodni nyersanyaggal és idővel. Nincs a világon még egy ország, ahol ilyen kis költségvetési kerettel filmet tudnának készíteni. Azonban ennek is meg van és meg lehet a jövőben a maga haszna. Amint Tangl Lóránd mondja a búcsúzásnál, külföldi produkciók eddig is 20-30 százalékkal olcsóbban tudták gyártani filmjeiket Magyarországon, mint otthon és ha a béke nyugalmas évei elérkeznek, - talán ha átmenetileg lesz is némi visszaesés a gyártásban, - bízhatunk abban, hogy a külföldiek újra szeretettel jönnek el Magyarországra, ahol nemcsak jól érezték magukat, hanem üzleti számításaik is beváltak." (82.)

Nemcsak a filmek előállításának ára emelkedett. A Hunnia január 19-i igazgatósági ülésén államtitokhoz illő szemérmességgel, mintegy mellékesen, több készülő film forgatási beszámolója között felmerült a nyersanyag-kérdés is:

"Elnök, államtitkár kérdést intéz a vezérigazgatóhoz, vajjon mennyi filmnyersanyaggal rendelkezünk. A vezérigazgató ismerteti a Hunniánál lévő helyzetet, hogy t. i. ezidő szerint mintegy három teljes film elkészítéséhez szükséges nyersanyagunk van tartalékban. Szentmiklóssy László bejelenti, hogy számítása szerint kb. május hó végéig való gyártáshoz van elegendő nyersanyag Budapesten. Egyébként sajnos mintegy két hónap óta a havi kontingens nem érkezett már be Németországból." (83.)

Miután Magyarország - saját nyersanyaggyártás hiányában - rá volt utalva a tengelyhatalmak nyersanyaggyártására, 1944-ben már teljes egészében a német importtól függött a hazai filmgyártás. Az ellátás pedig akadozott. Az év folyamán összesen 22 filmet készítettek.

1944 első hónapjaiban az OMME is "átmenetgazdálkodási tervek" kidolgozásával volt elfoglalva. A filmiparban fellépő nehézségek következtében Erdélyiek abban bízhattak csupán, hogy a háború gyorsan befejeződik és a filmgyártás számára is teljesen új helyzet jön létre. A jelen problémáiról nem jelentek meg elemzések a lapban, csak az interjúkból derült fény - mintegy mellékesen - a hirtelen támadt gazdasági nehézségekre:

"A legutóbbi időben napvilágot látott rendelkezések szerint az egyes pénzintézetek csak a Magyar Nemzeti Bank jóváhagyásával bocsáthatnak hitelt filmgyártási célokra. Ha tehát - amint valószínű - az átmenetgazdálkodás idejében ezeknek hiteleknek az igénybevétele

még körülményesebb lesz, fel kell készülnünk arra, hogy filmjeinket kizárólag saját ténnyel készítsük el.

A jelenlegi igen magas gyártási költségek mellett nem látszik valószínűnek az, hogy akár több filmünk hasznából is egy új filmet tudjunk készíteni." (84.)

Figyelembe véve a korabeli filmgyártás anyagi feltételeit - az önfinanszírozó konstrukciós rendszert - a fenti mondat annyit jelent, hogy hamarosan nincs tovább. 1944 elején a magyar filmipar újabb, minden eddigénél átfogóbb gyártási válság elé állt.

Jegyzetek

1. Cziffra kinevezéséről lásd: Kiss Ferenc lemondott a kamara elnökségéről. In: Magyar Film. 1942. április 29. 2. old. A Kiss Ferencet másodszor búcsúztató vezércikk ugyanebben a számban az első oldalon jelent meg.
2. Cziffra András dr: A Kamara jövő útjai. In: Magyar Film. 1942. május 13. 1. old.
3. O.L. NOT iratok. 1945-1950. XX-4-b. III. 6781/1946.
4. Hatósági gondnok veszi birtokba az amerikai filmvállalatokat. In: Magyar Film. 1941. december 30. 2. old. A rendelet a Budapesti Közlöny 1941. december 25-i számában jelent meg.
5. Megkezdték a ködésüket a gondnokok az amerikai filmképviselőknél. In: Magyar Film. 1942. február 18. 9. old.
6. Az amerikai filmvállalatok likvidálása. In: Magyar Film. 1942. június 2. 7. old.
7. Már 1941. augusztus 1. és 1942. augusztus 1. között is csak 28 amerikai filmet mutattak be, olvasható Fetter Mihály: A magyar és a tengelyfilmek sikere az elmúlt évadban című cikkében. In: Magyar Film 1942. augusztus 10. 10. old.
8. Karl Melzer Budapesten. In: Magyar Film. 1942. február 25. 2-3. old.
9. O.L. K-27. Minisztertanácsi jegyzék könyvek xeroxmásolatai. Az 1942. október 22-i kormányülés anyaga.
10. Barátságos felszólalás a magyar sajtóhoz. In: Magyar Film. 1942. február 2. 8. old.
11. A filmet az MFI saját vállalkozásában készítette. A filmről tovább láss: Sándor Tibor: Átváltás. A magyar film és a szélső jobboldal a harminc-negyvenes években. Filmkultúra könyvek. Magyar Filmintézet. Budapest, 1992.
12. A sajtó és az új magyar népi film. In: Magyar Film. 1942. május 5. 1. old.
13. Természetesen csak másodsorban, hiszen a törvény meghozatala gesztus volt a náci Németország felé, a film bemutatására e nélkül is sort kerítettek volna.
14. Így jellemzi a filmet a Magyar Film 1942. augusztus 18-i számának fotókkal illusztrált címlapja.

15. Nem világos, melyik filmre céloz a szerző. Lehetséges, hogy Deésy Alfréd *A cigány cím* népszínmű-adaptációjára.
16. Külön figyelmet érdemel a cikk helyesírása és stiláris fordulatai, amelyek szintén forrásérték jellemzői a dokumentumnak. Gy.K.E: orszógváltás. In: Magyar Film. 1942. augusztus 18. 8. old.
17. Sorbaállítás - a mozi eltt. In: Magyar Film. 1942. augusztus 31. 7. old.
18. Bartha M. vét az 1897-ben beindított, úgynevezett hegyvidéki akció támogatása céljából írta, könyv alakban 1901-ben jelent meg. A Bereg megyében él rutének "megsegítésére" indult akció keretében az állam telepítés céljából kibérelte a Schönborn uradalom egy részét. A felparcellázott bérlet területén hamarosan megjelentek az agrárius hitelszövetkezetek. Az akció igazi célja a Beregben nagy számban él bevándorolt zsidó kiskereskedő réteg (szatócsok, kocsmárosok) tönkretétele volt.
19. Borostyánkőy Egán Ede, a hegyvidéki akció kezdeményezője.
20. Cserépy a Fridericus Rex című, 1922-ben Németországban készített jobboldali propagandafilmjével alapozta meg hírnevét. A Nagy Frigyes életét bemutató film hagyományt teremtett Németországban. A weimári korszakban és a náci időkben tucatnyi hasonló propagandafilm követte.
21. A Földindulás című korai népi filmet Cserépy 1939-ben, hazatérése után készítette, Kodolányi János színdarabjából. A forgatókönyvet Kodolányi és Patkós György írta. Patkós 1942-től Antal István nemzetvédelmi propaganda miniszter mellett dolgozott.
22. A levelet Cserépy 1942. június 24-én írta. O.L. Hunnia iratok. Dr. Bingert János vezérigazgató levelezése. 1942-1944. Z-1124. 4. raktári szám, 44. dosszié.
23. A soha viszont nem látásra.
24. Hunnia iratok. Dr. Bingert János vezérigazgató levelezése. 1942-1944. Z-1124. 4. raktári szám, 44. dosszié.
25. Baranyai Lipót, a Magyar Nemzeti Bank elnöke 1942 júliusában például nyíltan kijelentette egy német vendégének: *"A zsidóság felszámolása és a zsidó tőke kiszorítása a magyar gazdaságból a lehetetlenséggel határos, s a Magyar Nemzeti Bank ezen áll vagy bukik. Mindaddig, amíg van független magyar kormány, egyetlen felelős magyar személyt sem találnak, aki német óhajra felszámolná a zsidó tőkét."* Októberben pedig maga Kállay jelentette ki a kormánypárt konferenciáján: *"Ellent kell mondjak azoknak, akik ebben az országban semmi más problémát nem látnak, csak a zsidókérdést. Holott a valóságban rengeteg a problémánk és ezek mellett a zsidókérdés elhalványodik. Akik ezen a szemüvegen keresztül nézik Magyarországot azok alantass emberek, s ki kell közösiíteniünk őket sorainkból. Az ország érdekeiért megteszek mindent, amire csak képes vagyok és elmegyek akár a legvégső határig, de nem tudom és nem akarom elttetni, hogy bárki is foltot ejtsen Magyarország becsületén és hírnevén, vagy politikai szélsőségességükkel, hitvány propagandájukkal nemes célunkat, a nemzeti erők összpontosítását megghiúsítsák."* (idézetek: Randolph L. Braham: A magyar Holocaust, els

- kötet, 193. és 195. o. A Kállay-kormány zsidókérdésben elfoglalt álláspontját az első kötet hetedik fejezete /188-212. old. részletesen tárgyalja.)
26. Bingert levele 1943. február 7-én Temesváry László szerkesztőhöz. O.L. Hunnia iratok. Dr. Bingert János vezérigazgató levelezése. 1942-1944. Z-1124. 4. raktári szám, 44. dosszié.
  27. Bingert levele 1943. március 10-én Dr. Nagy Árpádnénak. U.o.
  28. Az új filmminiszter. In: Magyar Film. 1942. július 13. 1. old.
  29. A nemzetvédelmi propaganda miniszter beszámolóját lásd: O.L. K-27. Minisztertanácsi jegyzőkönyvek xeroxmásolatai. Az 1942. június 2-i minisztertanácsi ülés anyaga.
  30. Patkós többek között társ-forgatókönyvíró volt Kodolányi mellett a Földindulás című korai népi filmmel, írta a Negyediziglen forgatókönyvét is. 1944-ben rendezte A két Bajthay című kései népi filmet.
  31. Jegyzőkönyv a Hunnia Filmgyár Rt. 1942. október hó 14-én az Iparügyi Minisztérium államtitkári szobájában tartott igazgatósági üléséről. In: O.L. Hunnia Filmgyár Rt. Igazgatósági iratok. Z-1123. 1. raktári szám, 1. dosszié: Igazgatósági jegyzőkönyvek 1940-1942.
  32. Jegyzőkönyv a Hunnia Filmgyár Rt. 1942. december 30-án az Iparügyi Minisztérium államtitkári szobájában tartott igazgatósági üléséről. In: O.L. Hunnia Filmgyár Rt. Igazgatósági iratok. Z-1123. 1. raktári szám, 1. dosszié: Igazgatósági jegyzőkönyvek 1940-1942.
  33. Magyarország Tiszti Cím és Névtára. Magyar Királyi Állami Nyomda, Budapest, 1943. 685. old.
  34. Matolay bemutatkozó cikke: Együtt! In: Magyar Film. 1942. július 27. 1. old.
  35. A magyar keresztény filmgyártás átkos öröksége. In: Magyar Film. 1942. augusztus 24. 4. old.
  36. A Nemzetközi Filmkamaráról lásd: Boguslaw Drewniak: Der deutsche Film. 1938-1945. Droste, Düsseldorf. 1987. 799-802. old.
  37. Bingert János: Hétköznapi gondok. In: Magyar Film. 1942. november 30. 58-59. old.
  38. Meg kell teremteni a magyar nyersfilmgyártást! In: Magyar Film. 1942. október 5. 1. old.
  39. Bingert János: Hétköznapi gondok. In: Magyar Film. 1942. november 30. 60-61. old.
  40. Padányi Gulyás Jenő az OMME új elnöke. In: Magyar Film. 1942. október 12. 1-3. old.
  41. A jövő évi délkelet-európai keskenyfilm kongresszust Budapesten tartják. U.o. 8. old.
  42. A MMOE november 10-i választmányi ülésének határozatai. In: Magyar Film. 1942. november 16. 2. old. Az országban egyébként 435 keskenyfilmszínházat tartottak nyilván.
  43. A magyar filmgyártás ügye a képviselőház előtt. In: Magyar Film. 1942. november 23. 1-3. old.

44. Sz ts egyedülálló értékeket felmutató m vészfilmjét a széls jobboldal is lelkesen támogatta.
45. A magyar filmgyártás ügye a képvisel ház el tt. In: Magyar Film. 1942. november 23. 2. old. Erdély visszacsatolása ekkor már nem számított egyértelm sikertörténetnek. A második bécsi döntés után az erdélyi magyar értelmiséget hideg zuhanyként érte, hogy az újjászervezett magyar közigazgatás vezet pozícióit és az állami intézmények fontos posztjait nem velük, hanem Budapestre l odaküldött káderekkel töltötték be. Az 1989 táján annyit emlegetett "ejt erny s" kifejezés is akkor, és ebben az összefüggésben keletkezett.
46. Köztudott, hogy a kérdés problematikusságával Sz ts is tisztában volt, a forgatáskor visszautasított minden olyan kérést és tanácsot, amelyek m vét a propagandafilm irányába vitték volna el.
47. A magyar filmgyártás ügye a képvisel ház el tt. In: Magyar Film. 1942. november 23. 2. old.
48. Az ONFB tagjai már csak azért sem láthattak tisztán, mert számuk egyre növekedett, így egyre inkább a különféle érdekek összehangolásával voltak elfoglalva. 1942-ig a belügyi, az iparügyi és a vallás- és közoktatásügyi tárca képvisel i foglaltak helyet a szervezetben. 1942. december 29-t l ülésein megjelentek a miniszterelnök, a honvédelmi miniszter, a külügyminiszter és a nemzetvédelmi propaganda miniszter képvisel i is. Az igazságügy és a földm velésügy kivételével tehát minden fontosabb tárca elmondhatta az üléseken a filmgyártásra vonatkozó ötleteit. Lásd: Az Országos Nemzeti Filmbizottság új tagjai. In: Magyar Film. 1943. január 12. 8. old. Szinyei-Merse Jen 1943 decemberében egy interpellációra adott válaszában kifejtette, hogy szíve szerint az egyházak képvisel it is meghívná a bizottságba. Lásd: A kultuszminiszter beszéde. In: Magyar Film. 1943. december 22. 3. old.
49. Erdélyi jellemzésér l b vebben lásd: Nemeskürty István: Képpé varázsolt id . Magvet , 1983. 608-611. old. Nemeskürty véleményével azonban nem érthetünk teljesen egyet. Erdélyi kétségkívül a korszak minden szempontból legeredetibb és legigényesebb gyártója volt, de filmpolitikusként legalább annyi jobboldali gesztust tett, mint ahány progresszív megnyilvánulásáról tudunk. Az is igaz azonban, hogy a többi gyártóról még ezt sem mondhatjuk el.
50. A magyar moziszakma munkaszolgálatos zsidó alkalmazottainak felmondása. In: Magyar Film. 1943. január 5. 11. old. A Kállay-kormány viszonylag kevés számú határozottan zsidóellenes intézkedései között is a munkaszolgálat kiterjesztése volt a legfontosabb. B vebben lásd: Randolph L. Braham: A magyar Holocaust. I. kötet. Gondolat, Budapest-Blackburn International Incorporation, Wilmington. 195. old.
51. Rendelet a készül magyar filmek szerepl i öltözködésének felülbírálásáról. In: Magyar Film. 1943. január 18. 11. old.
52. Nemeskürty István: A képpé varázsolt id . Magvet , Budapest 1983. 584. old.

53. Padányi Gulyás Jen nyilatkozik a magyar filmgyártás gondjairól és a jövő útjáról! In: Magyar Film. 1943. február 17. 2. old.
54. U.o. A német példára hivatkozás nem egészen helytálló. Az antiszemita propagandafilmek sorozata (Rotschildok, Jud Süss, Az örök zsidó) - amelyek az Endlösung programját voltak hivatottak elfogadtatni a német társadalommal - valóban megszakadt. Göbbels az áttételes, nem direkt eszközökre épít "láthatatlan propagandafilmeket", a propagandaelemekkel operáló szórakoztató filmeket preferálta. Arról azonban nincs szó, hogy a náci filmgyártás felhagyott volna a direkt propagandafilmek készítésével.
55. Lackó Miklós: A fasizmus kelet-közép-Európában. In: Lackó Miklós: Válságok-választások. Gondolat, Budapest 1975. 316. old.
56. Erdélyi István: A magyar filmgyártás fejlődésének akadályairól! In: Magyar Film. 1943. február 17. 3. old.
57. U.o. 4. old.
58. Erdélyi István: A filmgyártás anyagi megérősödésének akadályai. In: Magyar Film. 1943. február 24. 1-2. old.
59. Nyilatkozatok egy film betiltása körül. In: Magyar Film. 1943. február 3. 5. old.
60. Erdélyi István: A filmgyártás anyagi megérősödésének akadályai. In: Magyar Film. 1943. február 24. 2. old.
61. Az OMME emlékirata az Országos Nemzeti Filmbizottsághoz. Hogyan történjék a műtermi kiutalás? In: Magyar Film. 1943. április 7. 3. old.
62. U.o.
63. U.o.
64. Filmgyártás és konjunktúra. In: Magyar Film. 1943. április 14. 1. old.
65. Egyelőre csak két hónapra osztotta be az Országos Nemzeti Filmbizottság a műtermeket. In: Magyar Film. 1943. április 21. 1. old.
66. A huszonhat cég felsorolását lásd: Báró Wlassics Gyula államtitkár nyilatkozata a műtermi kiutalásokról. 26 céget jelölt ki a Nemzeti Filmbizottság. In: Magyar Film. 1943. április 28. 2. old.
67. Feltehetően a Tíz a hegyen című félbemaradt filmjéről lehetett szó, vagy az Ének a búzamez körül tervezett, amelynek forgatókönyvét a cenzúra végül nem engedélyezte. Szűtsnek még két meg nem valósult tervéről tudunk. 1942-ben Dékány Andrással dolgozott egy Gyár című forgatókönyvön. 1943-ban szóba került, hogy Karády Katalin főszereplésével készítené olasz koprodukcióban egy szerelmi háromszögről szóló filmet.
68. Részletesen lásd: A történelmi és társadalmi filmek vannak többségben az 1943-44-es évad gyártási programjában. Az Országos Nemzeti Filmbizottság által jóváhagyott témák és forgatókönyvek. In: Magyar Film. 1943. július 28. 3. old.
69. Más kérdés, hogy a magyar történelmi filmek mennyiben követték az olasz fasiszta vagy a náci történelmi propagandafilmek példáját.
70. Nyílt levél Makay Árpádhoz. In: Magyar Film. 1943. szeptember 22. 6. old.
71. Makay Árpád válaszol a nyílt levélre. In: Magyar Film 1943. szeptember 29. 9. old. Matolay a választ kommentálta.

72. A magyar filmszakma igazi helyzete. Erdélyi István beszéde az OMME közgyűlésén. Befejező közlemény. In: Magyar Film. 1943. november 3. 8. old.
73. Az interjú lásd: Magyar Film. 1943. november 10. 3-4. old.
74. U.o. 4. old.
75. Szinyei-Merse Jenő kultuszminiszter a magyar film helyzetéről a képviselőházban. In: Magyar Film. 1943. november 24. 1-2. old.
76. A nemzetvédelmi propagandaminiszter beszéde. In: Magyar Film. 1943. december 1. 3. old.
77. U.o. 3. és 4. old.
78. U.o. 5. old.
79. A magyar film a törvényhozás színe előtt. In: Magyar Film 1943. december 22. 2. old.
80. A fenti szöveget Ignóus Pál 1945 és 1948 között írta. In: Ignóus Pál: Csipkerózsika. Budapest, Múzsák, 1989. 74-75. old.
81. Matolay Géza dr.: Az újév küszöbén. In: Magyar Film. 1943. december 29. 1-2. old.
82. Gyimesy Kásás Ernő: A magyar film a számok tükrében. In: Magyar Film. 1944. február 1. 9. old.
83. Jegyzőkönyv a Hunnia Filmgyár Részvénytársaság 1944. január 19-i igazgatósági üléséről. In: O.L. Hunnia Filmgyár. Igazgatósági iratok. Z-1123. 1. raktári szám, 1. dosszié: Igazgatósági jegyzőkönyvek. 1943-1945.
84. Látogatás a filmkölcsönzőknél. 4. Délibáb Film. In: Magyar Film. 1944. március 15. 8. Old.

A cikkben elforduló képek tulajdonosa a Magyar Nemzeti Múzeum Történelmi Fotótára.